

עיון בפסוקי פרשיות השומרים

שיעור פתיחה ללימוד דיני ד' שומרים*

משמעות מיקום פרשיות השומרים בתורה ובמסכת בבא-מציעא

בתחילת מסכת ב"ק (ד, ב) מובא בגמ' שרבי אושעיא ורבי חייה מונים ד' שומרים כחלק מרשימת י"ג או כ"ד אבות נזיקין. אכן, בתורה שבכתב פרשיות ד' שומרים מופיעות בפרשת משפטים מיד לאחר פרשיות ארבע אבות הנזיקין. אמנם, התייחסות זו לשומרים, לכאורה, מעוררת תמיהה, שכן שומר, ובפרט שומר חנם, הוא בסך הכל אדם שעשה טובה לחבירו, ומה אנחנו רוצים ממנו? מדוע אנו מטילים עליו דין שבועה ואף תשלום במקרים מסויימים או במידה ולא יישבע. מדוע התורה מדברת עליו בלשונות של 'פשעי' ו'אשר ירשיעון א-לוהים'?

במכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דנזיקין פרשה טו) שנינו:

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור. רבי ישמעאל אומר עד שיפקוד אצלו ויאמר לו, הילך שמור לי זה, אבל אם אמר לו, עיניך בו, הרי זה פטור.

רבי ישמעאל אומר שיש הבדל בין ציווי 'לשמור' לבין 'שים עיניך'.

לשומר יש תפקיד חיובי שניתן לו. במשניות מסכת ב"מ מופיעה משנת 'ארבעה שומרים הם' (ז, ח) ובעקבותיה פרק 'השואלי' בהמשך לפרק 'השוכר את הפועלים'. יש תפקיד של 'שומר'. על גבי תפקיד זה קיים רובד של אחריות, וממילא אם יש ליקוי במילוי התפקיד – הרי הוא נקרא מזיק.

אם כן, מובן שהסוגיות של שומרים ממשיכות את הפועלות הנאמנת עם המושג הזה של שמירה. דיני שמירה מלמדים אותנו על המחוייבות לתפקיד, עד כדי כך שאם ישנה התרשלות במילוי התפקיד, הרי הוא נחשב כאילו הוא 'מזיק'. במדרגה כזו של נאמנות, אם היה ליקוי, אמנם אין כאן דיני נזיקין כמו בארבע אבות, כי הנזק עצמו שקרה הוא מעין 'גרמא', אבל כאן נכנסים דיני שומרים, ולכן יש לשומר חיוב.

'לשמור'

בסוגיית הגמרא להלן (צג, א-ב) ישנה סברא שגם בשומר שכר מספיקה שמירה ברמה של 'כדנטרי אינשי'. זוהי סברת רבה, אך ישנה גם סברא שזה לא מספיק. כך סוברים שם רב חסדא ורבה בר רב הונא, שכמותם נפסקה ההלכה, והרמב"ן אומר שלשיטתם, אפילו הטומן את הפיקדון מאה אמות בקרקע - חייב, אא"כ ישב ושימר כל הזמן. זו דוגמה שממחישה לנו מהי הטמפרטורה של המילה הזו - 'לשמור'.

* שוכתב ע"י ר' אמיר פרנקל במחזור הלימוד הקודם, על בסיס הקלטת שיעור של ראש הישיבה בזמן קיץ תשס"ט. נערך שנית ע"י ברוך ספיר. הרב לא עבר על הדברים, והם על אחריות העורך בלבד.

'לשמור' זו מילה של אברהם אבינו - 'עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת' (בראשית כו, ה). המילה הזו נושאת את כל הנאמנות של אברהם בקיום המצות.

זו המילה שמלווה אותנו ביציאת מצרים ובכל עבודת הפסח - 'ושמרתם את המצות... ושמרתם את היום הזה' (שמות יב, יז), 'ושמרתם את העבודה הזו' (שם שם, כה), 'ליל שימורים' (שם, שם מב).

על גבי המילה החמה הזאת, 'לשמור', מצטרף הפסוק שמובא בברייתא בסוגיית הגמרא הנ"ל בסוף פרק השוכר את הפועל 'עד מתי שומר שכר חייב לשמור?' - צריך לשמור כמו יעקב עד כדי 'הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה' (בראשית לא, מ). המילים 'ביום' ו'בלילה' מחברות אותנו עם כל הביטויים של 'יומם ולילה' שאנחנו מכירים - מ'ללכת יומם ולילה'. לא ימיש... (שמות יג, כא-כב), ועד 'והגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח).

מדוע לא חילקה התורה במפורש בין שומר חנם לשומר שכר?

אכן, יש רמות שונות לשמירה, שמשפיעות על רמת האחריות ועל רמת החיוב. הגמ' בכמה מקומות (ב"ק נו, ב; ב"מ מא, ב; צד, ב) מציגה שאלה: איזה חיוב עדיף 'כפילא בשבועה' או 'קראנא בלא שבועה'? יש ראשונים שסוברים שזו ממש סברא גמורה שכפילא עדיפה, ומתוך כך מתעוררת השאלה: מני"ל שפרשה ראשונה, שבה נאמר שהשומר חייב בכפל בטוען טענת גנב ונמצא שהוא גנבו, אכן מדברת על ש"ח והשניה, שבה נאמר שהשומר חייב במקרה של גניבה, מדברת בש"ש?

נאמרו לכך מספר תשובות בראשונים, כגון: בפרשיות השומרים מוזכר בפרשה הראשונה 'כסף או כלים', ובפרשה השניה 'חמור או שה'. בשמירת 'חמור או שה' יש טירחה מרובה, לכן מסתבר שמדובר בש"ש.

בכל אופן, יש לשאול: מדוע התורה לא כתבה במפורש שבפרשה הראשונה מדובר בש"ח ובשנייה בש"ש?

ויש לומר: בגמרא בב"ק (נו, א) למדנו שלדעת רב יוסף, אם התורה הטילה שמירה על שומר אבידה - מסתמא הוא ש"ש, למרות שאין שם שכר ממש. כלומר, שומר שכר זה רמת שמירה. השכר הוא רק מדד לדעת על איזה שומר מדובר, אבל מה שקובע את הדין זו רמת השמירה שמדובר עליה. לכן לא כתבה התורה במפורש את השכר כנקודת ההבדל בין הפרשיות, אלא תיארה את עצם קיומן של רמות אחריות השמירה השונות.

בהמשך לדברים, יש לשים לב שבפרשה הראשונה לא כתובה במפורש המילה 'שבועה', והבנת הכתובים (ונקרב בעל הבית וכו') בפרשה הראשונה כמדברים על שבועה מתבססת על הפרשה השנייה. ניתן לומר שהסיבה לכך היא שחובת השמירה ומידת האחריות המוטלת על ש"ח היא באמת פחותה מש"ש, לכן השבועה אינה מוזכרת בהדיא - ללמדנו שזו רמת שבועה אחרת. בהמשך לכך, גם תיאור הכתוב כיצד מזמינים את השומר לשבועה שונה - בפרשת ש"ש נאמר: 'שבועת ד' תהיה בין שניהם' - דהיינו, יש לפנינו תובע ונתבע. לעומת זאת, בפרשה הראשונה נאמר: 'ונקרב בעל הבית אל הא-לוהים' - הוא לבדו עומד בפני הדיינים, ולא מוזכר שישנו צד שני לדין. נעשה הכתוב כאומר: היחס הוא לא של תובע ונתבע, אלא בירור בעניין אחריותו האישית של השומר, שבית הדין נדרש לברר.

בראשונים נאמרה סברא נוספת מנין לומדים שפרשה ראשונה עוסקת בש"ח - מצד סדר הפרשיות. כיון שהפרשייה השלישית והאחרונה מפרשיות השומרים היא פרשת השואל, לכן מסתבר שהפרשיות מסודרות בהדרגה מהקל אל החמור - פרשה ראשונה עוסקת בשומר חנם, אח"כ ש"ש ולבסוף שואל.

מוקד פרשיות השומרים - קיום נאמנות השומר

יש להעיר לגבי הדיון אם לבעלים עדיף לקבל קרנא בלא שבועה עדיף או כפילא בשבועה, שהרי לכאורה אין ספק שהבעלים מעדיף לקבל את הקרן שלו, שכן רק בשומר ששיקר וגנב יוכל הבעלים לזכות בכפילא, אבל בד"כ שומר כזה יהיה פטור בין אם משום שבאמת לא גנב, ובין אם כיון שלא ייתפס. אם כן, בוודאי עדיף לו שתמיד ישלם השומר קרנא בלא שבועה, שאז תמיד החיסרון שלו יושלם. אם כן, מה המקום לספק?

צריך לומר שהדיון הוא לא בנושא הביטחון הכלכלי של המפקיד, אלא בנושא הנאמנות של השומר. יש כאן שומר ואנחנו צריכים לדאוג לנאמנות שלו. התורה מעמידה שני מסלולים להעמדת נאמנות זו. המסלול האחד דואג לנאמנות שלו בשמירה עצמה - שישמור טוב, כי אם יקרה משהו הוא יצטרך לשלם את הקרן. בנוסף למסלול זה, קיים מסלול נוסף שדואג לבחינה אחרת בנאמנות שלו - שהשומר לא ייקח לעצמו את הפיקדון. את זה עושה חיוב הכפילא בשבועה שמאיים עליו מפני גניבת הפקדון לעצמו.

אמנם, אם נאמר שהסברא היא אמיתית, ויש מ"ד שכפילא באמת עדיף, צריך להבין מדוע למסקנה החמרנו בש"ח יותר מש"ש, וחייבנו אותו בחיוב ככל שאינו קיים בשומר שכר?

אפשר לומר - נכון שישנה עדיפות לחיוב תשלומי הכפל מבחינת הצורך שלנו לדאוג ששומרים ישמרו בנאמנות, אבל אנו צריכים לנהוג בהגינות כלפי הבעלים. כלפי הבעלים לא ראוי שנגרום לכך שבעלים ששכרו שומר, ושילמו לו, יישארו בלי פיצוי על הנזק שנגרם. לכן הוכרחנו לומר ששומר שכר יתחייב לשלם קרן באופן מידי, למרות שחיוב זה גורם לכך שממילא לא מתאפשר לנו להטיל עליו שבועת התורה, וממילא גם לא את החומרה כלפי שומר הטוען טענת גנב כאשר הוא גנב בעצמו.

פסוקי התורה בדין טוען טענת גנב

בפרשה הראשונה נאמר 'וגונב מבית האישי' (שמות כב, ו), ופירש רש"י: 'לפי דבריו'. מיד לאחר מכן נאמר: 'אם ימצא הגנב ישלם שניים', וקשה: למה נכפל? הרי אנחנו יודעים את דינו של גנב כבר מקודם לכן (שם שם, ג). אכן, יש דעות בגמ' (ב"ק סג, ב) שהפסוק מדבר על הטוען טענת גנב, אך באמת הוא גנבו, ופסוק זה הוא בעצם כותרת לכל מה שבהמשך. אולם, לאחר מכן (בפס' ח) מדובר במפורש על טוען טענת גנב, ושוב כתוב 'ישלם שניים'. אם כן, בכל מקרה יש כפילות, אשר מחייבת את האמוראים להציע דרכים להבנת הפרשה.

לאחר מכן נאמר: 'אם לא ימצא הגנב' (פס' ז) - בסוגיית הגמרא בבבא קמא (סג, ב) מובאת ברייתא שממנה משמע שפסוק זה לכו"ע מדבר על הטוען טענת גנב, ורבא מסביר כיצד יש לקרוא את הפסוק עפ"י הבנה זו:

דתנו רבנן: אם ימצא הגנב - בטוען טענת גנב הכתוב מדבר; אתה אומר: בטוען טענת גנב, או אינו אלא בגנב עצמו? כשהוא אומר: אם לא ימצא הגנב, בטוען טענת גנב הכתוב מדבר. תניא אידך: אם ימצא הגנב - בגנב עצמו הכתוב מדבר; אתה אומר: בגנב עצמו, או אינו אלא בטוען טענת גנב? כשהוא אומר: אם לא ימצא הגנב - הרי טוען טענת גנב אמור, הא מה אני מקיים אם ימצא הגנב? בגנב עצמו הכתוב מדבר. דכולי עלמא מיהת: אם לא ימצא הגנב - בטוען טענת גנב כתיב, מאי משמע? אמר רבא: אם לא ימצא כמה שאמר, אלא שהוא עצמו גנבו - ישלם שנים.

אמנם, בפשט הפסוק אפשר לקרוא 'אם לא ימצא הגנב' – המדובר, שדיבר עליו בעל הבית. אולם, לא נראה ששייך שיהיה כתוב בתורה שלא נמצא הגנב, כאשר באמת אין גנב בכלל. לכן יש לומר שהשומר הוא הגנב בעצמו, וצריך לומר שאפשר לקרוא 'אם לא ימצא כדבריו, אלא הוא הגנב, וכבר הוא נקרב אל הא-לוהים ונשבע - אז ישלם שניים'.

לצורך מה נדרש השומר לעמוד בפני בית הדין

"ונקרב בעל הבית אל הא-להים" - הביטוי 'א-לוהים' בצירוף ל'ונקרב בעל הבית אלי' - נושא משמעות מיוחדת בעמידה לפני בית הדין. ההתקרבות אליו ממילא מצריכה היבחנות לפניו האם השומר הוא דובר אמת או לא.

"אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" – לכאורה, היה צ"ל כתוב שנקרב להישבע שגנב, אך בתורה שבע"פ שבועה שלא 'שלח יד' כוונתה שהוא לא שלח ידו להשתמש בזה (ואז נוצר אצלו חיוב באונסים).

רש"י מפרש 'ונקרב' – 'ונשבע שלא שלח ידו'. אפשר לשמוע כאן גם שהוא לא השתמש וגם שהוא לא הגנב. ועוד יש בלשון שליחות יד גם את המשמעות שלא פשע - שהשומר אכן עמד בכל התפקידים שלו. כך הסביר הכתב והקבלה בדעת רש"י.

לדעת הרמב"ן פירוש הכתוב 'אם לא שלח ידו במלאכת רעהו' במלאכת רעהו – מלשון 'ואני אתנהלה לאיטי לרגל המלאכה'. החפץ נקרא מלאכה, כי הוא נועד לצורך מלאכה.

הביטוי הזה בא ללמד שהשולח יד לקח מהמלאכה של רעהו – זה חפץ ששייך ל'מלאכת רעהו' והוא מסיט אותו ממקומו - הוא שולח בזה יד. 'מלאכה' זה דבר בעל משקל, בעל משמעות – בתורה ישנה מלאכת המשכן, ישנה מלאכת מעשה בראשית. כאשר שומר שולח יד הוא מועל בערכים אלה.

עוד ניתן לפרש – 'במלאכת רעהו' – בתפקיד, במלאכה שהוא קיבל על עצמו כשומר כלפי רעהו. צריך להישבע שהוא לא שלח בה יד.

היחס בין שואל לשומר שכר

בפרשת שואל מחייבת התורה במקרה של אונס - שבורה ומתה. הגמ' (ב"מ צה, א) שואלת מהיכן לומדים ששואל חייב קרן גם בגניבה ואבידה?

בתחילת הסוגיא ביקשו ללמוד בק"ו מש"ש, שחייב בגניבה ואבידה. אולם, למסקנה נוקטים רש"י תוס' והרמב"ן שדין גניבה ואבידה נלמד אף הוא מו' החיבור של 'וכי ישאל', שמלמד שהפרשה השלישית באה להוסיף על קודמתה, שמעבר לחיוב גניבה ואבידה שכתוב בפרשה השנייה, מתחייב השואל גם בשבורה ומתה.

הגמ' דנה האם שואל יכל הנאה שלו ממש, ומציגה מצב שזה באמת כך (בשאלת כלים), אך מודה שיש מצבים שבהם רק 'רוב הנאה שלו' (בשאלת בע"ח שצריך לטפל בהם). האם אלו ב' סוגים של שואל שנמצאים באותו דין (יכל הנאה שלו וירוב הנאה שלו)? ניתן לומר ששניהם נמצאים תחת ההגדרה העקרונית של שאלה. שאלה במהותה היא דבר שאדם מקבל מבלי לשלם. אמנם, פעמים יהיו מצבים שיש צורך בהשקעה ממונית מסוימת כדי לקבל את ההנאה, אבל היא לא עצמית באופי ההשאלה. שומר שכר זה הסכם הדדי - המפקיד נותן שכר ובתמורה השומר נותן שמירה. בהסכם של שואל אין הדדיות, כיון שהבעלים נותן הכל שלא תמורת משהו. יתכן שזה הגורם לכך שהשואל מחוייב בשמירה מעולה יותר.

לכאורה, יש סברא להחמיר בש"ש יותר משואל, שכן ש"ש תפקידו הוא לשמור - על כך בדיוק הוא מקבל שכר. לעומתו, השואל הוא בעצם בעיקר משתמש, והשמירה היא רק טפילה לזכות השימוש.

על שאלה זו ניתן לענות על סמך סוגיית הגמ' במסכת בבא קמא (נו, ב) בדין שומר אבידה. דעת רב יוסף היא ששומר אבידה נחשב כש"ש. לסברא אחת בגמ', הדבר נובע מעצם העובדה שהתורה הטילה עליו שמירה - מסתבר שהוא ש"ש. מסברא זו רואים שש"ש זה לא פונקציה רק של השכר, ואפילו לא של סוג השמירה במובן של הסכם השמירה, שהרי אין שום הסכם בין המוצא לבין בעל האבידה. אם כן, ניתן לומר שגם בשואל נבין שלמרות שבאמת המעמד הרשמי שלו כעת הוא של 'משתמש' והוא לא ב'תפקיד' של שומר, בכל זאת מצופה ממנו כלפי הבעלים שמירה ואחריות הרבה יותר גדולה. מתוך כך, התורה, יחד עם המצפון הישר, יתנו לו תפקיד של שומר.

אחריות השואל באונס לעומת הפטור במתה מחמת מלאכה

על עצם חיוב שואל באונס יש מקום לשאול: מדוע שואל חייב באונס? הרי היה קורה בדיוק אותו דבר אצל הבעלים.

נראה להסביר את העניין בכך ששאלה זו קבלה מוחלטת של השואל - 'הנאה שלו', ולכן אומר המשאיל לשואל: 'אתה צריך להיות חברת הביטוח שלי'. לא מתקבל על הדעת שבנוסף לנתינת זכות השימוש, יספק הבעלים לשואל גם ביטוח, ובעצם יאמר לו: 'קח בהמה, ואם היא מתה - זה עלי'. יותר מסתבר שהשואל הוא שיצטרך לקבל על עצמו את אחריות הביטוח.

ניתן לומר סברא נוספת: המשאיל כאילו ממש התנה עם השואל שזו נתינה על מנת להחזיר. בעצם השואל קנה בהמה לעצמו, אך תמורתה הוא מחוייב להחזיר. במצב זה, כאשר קרה משהו משמים - זה קרה לשואל, כיון שהוא הבעלים כרגע, כעין 'מזלו גרם'.

דין מתה מחמת מלאכה הוא המקרה היחיד שבו שואל פטור. מה ההבנה בדין הזה? מדוע שואל פטור במתה מחמת מלאכה?

נראה שהשואל אומר למשאל: 'עשיתי מה שאמרת לי לעשות עם הבהמה. כשנתת לי את הבהמה בהשאלה, שיערת שהבהמה שלך ראויה למלאכה שבעבורה ביקשתי אותה. אם אני עשיתי כדבריך, והבהמה בכל זאת מתה - אני פטור'.

בין גניבה לאבידה ובין שבורה לשבויה

בפרשת שומר שכר נאמר: 'אם **גנב יגנב**'. הגמרא (צד, ב) דורשת את הכפילות - 'לאתוויי אבד'. ואומרת הגמ' על זה: 'מלתא דאתיא מק"ו (מגניבה) טרח וכתב לה קרא'. צריך להבין: למה באמת הכתוב טרח? יתכן לומר שהיה מקום לומר שבמקרה של גניבה, מכיון שיותר מסתבר ששומר יטען שנגנב, ולא יתלה את האשמה בעצמו שלא שמר כראוי - לכן חייבנו אותו לשלם. לעומת זאת, לא נעים לשומר לטעון טענת אבידה, לכן אם שומר היה אמיתי, וטען שאבדה - אולי יפטור. מעבר לכך, יתכן גם שמישהו יפקפק על היחס בין גניבה לאבידה, ויטעון שהם לא באותו מישור של אחריות. בחידושי הרמב"ן יש משמעות שאין מקום שכן נחייב על אבידה ולא נחייב על גניבה, למרות שמסברא ניתן היה לחלק ביניהם, ולטעון שהאבידה חמורה מגניבה.

בדין שואל מוזכרת בגמ' (צד, ב) הו"א שיהיה חייב רק בשבורה ומתה ולא בשבויה, כיון ששבי זה דבר שלא עלה על דעתו בשעת השאלה שעלול לקרות. יש לעיין האם אפשר ללמוד מכאן שהשמירה זה מצד ההסכם, ולכן יש חיוב רק כלפי מה שהיה עולה על דעתם? אולם, יתכן שסברא זו הוזכרה רק כהו"א, ובמסקנה אלו חובות שהתורה מטילה.